

Byzantina Symmeikta

Vol 26, No 2 (2016)

BYZANTINA SYMMEIKTA 26

Βιβλιοκρισία Β. ΚΟΥΤΑΒΑ - ΔΕΛΗΒΟΡΙΑ, Ή σημειολογική αντίληψη για τα φυτά στο Βυζάντιο. Από τον Όνειροκριτικό σε ένα γενικότερο κώδικα, Αθήνα 2015, ISBN 960-571-109-2

Μαρία ΧΡΟΝΗ

doi: [10.12681/byzsym.10364](https://doi.org/10.12681/byzsym.10364)

Copyright © 2017, Maria Chrones

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΧΡΟΝΗ Μ. (2017). Βιβλιοκρισία Β. ΚΟΥΤΑΒΑ - ΔΕΛΗΒΟΡΙΑ, Ή σημειολογική αντίληψη για τα φυτά στο Βυζάντιο. Από τον Όνειροκριτικό σε ένα γενικότερο κώδικα, Αθήνα 2015, ISBN 960-571-109-2. *Byzantina Symmeikta*, 26(2), 495–503. <https://doi.org/10.12681/byzsym.10364>

B. ΚΟΥΤΑΒΑ-ΔΕΛΗΒΟΡΙΑ, *Ἡ σημειολογικὴ ἀντίληψη γιὰ τὰ φυτὰ στὸ Βυζάντιο. Ἀπὸ τὸν Ὀνειροκριτικὸ σὲ ἓνα γενικότερο κώδικα*, Ἀθήνα 2015, ISBN 978-960-571-109-2

Ῥόδα ῥαντιζόμενα ἰδεῖν ἐν οἴκῳ μεγάλην χαρὰν καὶ καλὴν ἀγγελίαν σημαίνει¹

Τὸ βιβλίον τῆς κ. Βαρβάρας Κουταβά-Δεληβοριά ἀποτελεῖ πολύτιμο ἀντικείμενο ἔρευνας σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν γλωσσίδα στὸ Βυζάντιο καὶ ἐπιπλέον τὶς γνώσεις τῶν διαφόρων εἰδῶν ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς, καθὼς καὶ τὶς ἀντιλήψεις τοὺς καὶ τὴν σημειολογία ποὺ ἀπέδιδαν στὰ φυτὰ, ὅπως αὐτὲς καταγράφονται στὰ *Ὀνειροκριτικὰ βυζαντινὰ κείμενα*.

Ἰδιαίτερη εὐαισθησία δηλώνεται στὴν ἀφιέρωση «στὴν μητέρα μου ... *εὐώδη ἄνθη, οἷα ὁ τότε παρέχει καιρὸς* κατὰ τὰ προσφερόμενα στοὺς πατρικίους ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα τῆ παραμονῆ τῆς βαϊοφόρου»².

Τὸ βιβλίον ἀποτελεῖται, μετὰ ἀπὸ τὸν Πρόλογο καὶ τὴν Εἰσαγωγή τῆς συγγραφέως, ἀπὸ τὰ ἀκόλουθα κεφάλαια:

I. ΟΝΕΙΡΟΜΑΝΤΕΙΑ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

Τὸ κεφάλαιον αὐτὸ ἀναφέρεται στὴν φύση τῶν ὄνειροκριτικῶν κειμένων, ὡς πρὸς τὸν τρόπο ποὺ κατανέμονται τὰ φυτὰ καὶ ἡ σημειολογία τοὺς, μετὰ ἀλφαβητικὴν σειρὰ. Στὰ *Ὀνειροκριτικὰ κείμενα*, ὅπως ἐπισημαίνει ἡ συγγραφέας, βρῖσκονται ἀνάμεικτα στοιχεῖα, παγανιστικὰ καὶ χριστιανικὰ, καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν πολλὰ φορὲς εἶναι ψευδεπίγραφα (ὅπως γιὰ παράδειγμα τὸ *Ὀνειροκριτικὸν τοῦ Πατριάρχου Νικηφόρου*), προκειμένου νὰ ἀποδοθεῖ σὲ αὐτὰ αἴγλη, ἀφοῦ

1. Ἀνώνυμος ἀλφαβητικὸς ὄνειροκριτὴς, ἔκδ. F. DREXL, *Das anonyme Traumbuch des codex Paris. Gr. 2511*, *Λαογραφία* 8 (1925), 370, ἀρ. 355.

2. Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, *De cerimoniis* [CSHB], 170.16 (=PG 112, στ. 412).

ἀπευθύνονται σὲ χριστιανικὸ κοινό. Ἐπίσης ἐπισημαίνεται ὅτι ἡ σημειολογία τῶν φυτῶν εἶναι ἀνάλογη καὶ μὲ τὴν ἡλικία, τὰ σωματικὰ χαρακτηριστικά, τὴν ἔθνικὴ προέλευση, τὴν ταυτότητα τῆς γυναίκας σὲ σχέση μὲ τὸν γάμο, τὸ ἐπάγγελμα καὶ τὶς συναφεῖς ιδιότητες τοῦ κάθε προσώπου, καθὼς καὶ τὴν κοινωνικὴ ιδιότητα, σὲ συνδυασμὸ μὲ τίτλους, ἀξιώματα, λειτουργήματα καὶ τὴν οικονομικὴ ἐπιφάνεια τοῦ ἐνδιαφερομένου ἀναγνώστη. Τὸ κεφάλαιο τελειώνει μὲ συγκεκριμένες ἀναφορὰς καὶ ἀντιπροσωπευτικὰς τῶν ἀντιλήψεων τῆς ἐποχῆς. Γιὰ παράδειγμα ἀναφέρει δύο ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ *Ὀνειροκριτικὰ* κείμενα: α) *Σοφία μεγίστη ἢ περὶ τῶν ὄνειράτων κρίσις καὶ λύσις καὶ προφητεία ἀπὸ Θεοῦ πᾶσιν εὐαγγελιζομένη, καθὸ ποὺ γέγραπται ἐν τοῖς ἁγίοις εὐαγγελίοις* καὶ β) *Ἐκ τῆς κρίσεως τῶν ὄνειράτων μεγίστην γνῶσιν καὶ πρόγνωσιν ἐφευρών, ζωῆς τε καὶ θανάτου, πενίας τε καὶ πλούτου, νόσου τε καὶ ὑγείας, χαρᾶς καὶ λύπης, νίκης ἐχθρῶν καὶ ἥττης, ἐλάττονι κόπῳ τὸ μέλλον ἀληθῶς ἐκμανθάνω ὑπὲρ τοῦ μεγίστου κόπου τῆς ἀστρονομίας*³.

II. BYZANTINEΣ ΟΝΕΙΡΟΚΡΙΤΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΣΤΕ ΦΥΤΑ

Ἡ συγγραφέας στὸ δεύτερο κεφάλαιο παρέχει γενικὴ θεώρηση γιὰ τὶς ποικιλίες καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν φυτῶν ποὺ ἀναφέρονται στὰ *Ὀνειροκριτικὰ* κείμενα. Ἀκολουθοῦν οἱ τίτλοι ὅλων τῶν σωζομένων *Ὀνειροκριτικῶν*, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται ἐκτεταμένα σὲ φυτὰ, καὶ οἱ συντομογραφίες τῶν κειμένων, ὅπως χρησιμοποιοῦνται στὴν ἔρευνά της. Ἐν συνεχείᾳ, σὲ ὑποκεφάλαια παρουσιάζει ἀναλυτικότερα ἓνα ὄνειροκριτικὸ corpus, στὸ ὁποῖο παρατίθενται, ὅπως ἡ ἴδια σημειώνει, σχεδὸν ὅλες οἱ μνείες, ποὺ ἐπισημάνθηκαν. Σὲ τρεῖς πίνακες ποὺ παραθέτει δίνει ἀρχικὰ α) τὸν ἀριθμὸ τῶν ὄνειροκριτικῶν ἀναφορῶν κατὰ κατηγορία (γενικὲς κατηγορίες καὶ στοιχεῖα, συγκεκριμένα εἶδη καὶ καρπούς), εἰδικότερα σὲ προϊόντα φυσικὰ ἢ ἐπεξεργασμένα, ἐργασίες καὶ ἐπαγγέλματα καὶ χώρους ποὺ σχετίζονται μὲ τὰ φυτὰ. β) Στὸν δεύτερο πίνακα δίνει τὸν ἀριθμὸ τῶν φυτολογικῶν ἀντικειμένων, κατανεμημένα ὅπως στὸν πρῶτο πίνακα. γ) Στὸν τρίτο πίνακα ἀναφέρεται στὸν τομέα τῆς γεωργίας (εἰδικὴ κοινωνικὴ ἀντίληψη, αἰσθητικὴ αἴγλη, διατροφικά, ἰατρικά, λεκτικά, χρῆση, χρῶμα, οἰκονομία, γενικὴ ἀντίληψη τοῦ φυτικῶν κόσμου) στὸ Βυζάντιο, ὅπως ἐπισημαίνονται στὰ *Ὀνειροκριτικὰ* κείμενα. Ἡ παράθεση τῶν φυτικῶν εἰδῶν γίνεται μὲ ἀναλυτικὴ κριτικὴ παρουσίαση. Ἀρχικὰ παρατίθενται οἱ γενικὲς κατηγορίες καὶ τὰ γενικὰ

3. Τὰ ἀποσπάσματα προέρχονται ἀπὸ τὸ *Ὀνειροκριτικὸν* τοῦ Ἀχιμέτ, βλ. F. DREXL (ἐκδ.), *Achmetis Onirocriticon*, Lipsiae 1927, 1-3.

στοιχεία κατ' αλφαβητική σειρά. Σε κάθε φυτὸ ἀποδίδονται ἡ ὄνειροκριτικὴ μνεία, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀναφορῶν, ὁ οἰωνός, τί προμηνύει τὸ φυτὸ, ἂν τὸ ὄνειρευθεῖ ὁ ἄνθρωπος, καὶ ὀρισμένες παρατηρήσεις ποὺ συσχετίζονται μὲ ἀνάλογες ιδιότητες τοῦ φυτοῦ μὲ ἄλλα φυτά. Ἡ παράθεση αὐτὴ εἶναι ἀναλυτικότερη καὶ πληρέστερη, γεγνὸς ποὺ καταδεικνύει τὴν ἐμβριθεία καὶ τὸ μέγεθος τῆς ἔρευνας τῆς συγγραφῆς. Ὁ ἀναγνώστης ἀνακαλύπτει μίαν ὀλοκληρωμένη παρουσίαση τῶν φυτῶν καὶ τῶν ὀνομασιῶν τους, οἱ περισσότερες ἀπὸ τίς ὀποῖες ἔχουν ἐπιβιώσει μέχρι σήμερα. Ἐπιπλέον, σημειώνει ὅτι οἱ σημειολογικὲς ἀντιλήψεις, σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις, προέρχονται ἀπὸ προγενέστερες πηγές, καθὼς ἐπισημαίνει ὅτι χρονολογικὰ ἡ πλειοψηφία τῶν βυζαντινῶν ὄνειροκριτικῶν φαίνεται νὰ ἔχει γραφεῖ ἀπὸ τὸν 9ο αἰῶνα καὶ μετὰ. Τὸ ἀρχαιότερο ἀποδίδεται στὸν προφήτη Δανιήλ, μὲ *terminus ante quem* τὸν 7ο αἰῶνα, ἐνῶ ὑπάρχει καὶ κάποιον παλαιότερο, τὸ ὀποῖο χρονολογεῖται πιθανὸν τὸν 4ο αἰῶνα. Αὐτὸ τὸ πρῶτον κατ' ἀλφάβητον ὄνειροκριτικὸν κείμενον, μεταφράστηκε στὰ λατινικά τὸν 7ο αἰῶνα, ἐνῶ μίαν ἔμμετρον ἔκδοσιν τοῦ ἀποδίδεται στὸν Πατριάρχην Νικηφόρον καὶ χρονολογεῖται μετὰ τὸν 7ο καὶ 9ο αἰῶνα. Ὅλα τὰ ὑπόλοιπα θεωροῦνται δευτερεύουσες παραλλαγές τῶν δύο αὐτῶν τύπων τοῦ πεζοῦ καὶ τοῦ ἔμμετρον. Ἡ συγγραφεὴς ἐπισημαίνει ὅτι ἡ εἰκονομαχία καὶ ἡ λύση τῆς ἀποτελεῖ ἓνα σημαντικὸν χρονολογικὸν σημεῖον γιὰ τὰ ὄνειροκριτικὰ κείμενα, παραπέμποντας σὲ ἀνάλογη βιβλιογραφία (σ. 19)⁴.

III. ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΝΕΙΡΟΚΡΙΤΙΚΗ ΣΕ ΜΙΑ ΓΕΝΙΚΟΤΕΡΗ ΣΗΜΕΙΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΦΥΤΩΝ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

Τὸ τρίτον κεφάλαιον διακρίνεται σὲ τέσσερις ἐνότητες, στίς ὀποῖες ἡ συγγραφεὴς παρέχει κάποιες πολὺ σημαντικὲς πληροφορίες γιὰ ἀρχαιοελληνικὲς καὶ βυζαντινὲς πηγές, τίς ὀποῖες χρησιμοποίησε ἀναλογικὰ στὴν ἔρευνά της.

Στὴν πρώτη ἐνότητα μὲ τίτλον *Γενικὴ Ἀντίληψη τοῦ Φυτικοῦ Κόσμου* ἡ συγγραφεὴς ἐπισημαίνει εἰσαγωγικὰ ὅτι βασίζεται στὰ δύο συστηματικότερα καὶ θεμελιώδη πονήματα, τὸ *Περὶ φύσεως τῶν φυτῶν* τοῦ Θεοφράστου (3ος αἰ.) καὶ τὸ *Περὶ ὕλης ἱατρικῆς* τοῦ Διοσκουρίδου, ὅπου καταγράφονται περισσότερα ἀπὸ πεντακόσια εἶδη φυτῶν. Ἡ μελέτη τῆς κ. Κουταβᾶ-Δεληβοριά περιλαμβάνει ἐξήντα τρία εἶδη φυτῶν. Παράλληλα ὡς πρὸς τὴν ποικιλία ὑπάρχει ἡ μονομέρεια, ἀφοῦ κυριαρχεῖ ἐντυπωσιακὰ τὸ ποσοστὸ τῶν χρήσιμων φυτολογικῶν ἀντικειμένων στὰ

4. Ποικιλίες προσεγγίσεις στὴν ἀντίληψη τῶν βυζαντινῶν γιὰ τὰ ὄνειρα βλ. στὸν τόμον CH. ANGELIDI – G. T. CALOFONOS (eds.), *Dreaming in Byzantium and Beyond*, Aldershot 2014.

Ὀνειροκριτικὰ κείμενα. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι τρεῖς ἀπὸ τὶς πέντε ομάδες, στὶς ὁποῖες ἔχουν ἐπιμεριστεῖ κατὰ τὸ περιεχόμενό τους οἱ βυζαντινὲς ὄνειροκριτικὲς φυτολογικὲς μνεῖες (εἰδικότερα προϊόντα, ἐργασίες καὶ χώροι σχετικὰ μὲ φυτὰ) περιέχουν σχεδὸν ἀποκλειστικὲς ὄνειροκριτικὲς ἀναφορὲς (σ. 115).

Σημαντικότερα γιὰ τὴν ἔρευνα εἶναι καὶ τὰ *Γεωπονικά*, ἔργο ποὺ διασώθηκε σὲ πενήντα χειρόγραφα καὶ πολλὲς μεταφράσεις. Ἔργο ἐξαιρετικό τὸ *Περὶ ὕλης ἰατρικῆς*, τοῦ Διοσκουρίδη, τὸ ὁποῖο γράφτηκε προγενέστερα (1ος αἰώνας) ἀποτελεῖ βάση τῆς φαρμακολογίας καὶ τῆς ἰατρικῆς καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν εἶχε ἀνάλογη διάδοση καὶ χρῆση. Ἡ συγγραφέας ἐπισημαίνει ὅτι ἡ γενικὴ ἀντίληψη τοῦ φυτικοῦ κόσμου πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ καὶ στὸν ἄλλο τῶν εἰκαστικῶν, ὅπου καὶ παρουσιάζεται ὡς παράδοση τῆς ἀρχαιότητος. Ἀποτυπώνεται μὲ ποικίλους τρόπους σὲ ἔργα δημόσιας ἢ ἰδιωτικῆς χρήσης στὸν ἐκκλησιαστικὸ καὶ στὸν κοσμικὸν ἄλλο, ὅπως φαίνεται στὶς εἰκόνες τῆς ἀνάλογης ἐνότητος ποὺ ἀκολουθεῖ (σ. 119).

Στὴν δεύτερη ἐνότητα τοῦ τρίτου κεφαλαίου μὲ τίτλο *Γνώση Εἰδικῶν Φυσιῶν Χαρακτηριστικῶν*, παρατίθενται ἀντιπροσωπευτικὰ χαρακτηριστικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ Ὀνειροκριτικὰ κείμενα περὶ τῆς ἔμμετρας, μὲ πλήρη σχολιασμό.

Ὅπως ὑπογραμμίζει ἡ συγγραφέας, μεταξὺ ἄλλων, ἀποτελοῦν χαρακτηριστικὸ παράδειγμα οἱ παροιμιώδεις ἐκφράσεις, ἀντιπροσωπευτικὲς τῶν ἀντιλήψεων τῆς ἐποχῆς, οἱ ὁποῖες συνδυάζουν τὸ διακεκριμένο ὕψος τοῦ φυτοῦ μὲ τὴν ἀπουσία ἐδώδιμων καρπῶν: *Κυπαρίττου καρπὸς ἐπὶ τῶν καλὰ καὶ ὑψηλὰ λεγόντων, ἄκαρπα δέ*. Προέρχεται ἀπὸ τὴν συλλογὴ τοῦ Μιχαὴλ Ἀποστόλη (15ος αἰ.)⁵. Δύο ἀκόμα χαρακτηριστικὰ ἀποφθέγματα: *Δρυὸς ἀύξομένης, συναύξεται ἢ σκιά - ἐπὶ τῶν εὐδοκιομένων καὶ Μιᾶ τομῆ ὁ δρυὸς οὐ τέμνεται - ἐπὶ τῶν μὴ εὐχερῶς γινομένων*⁶ (σ. 119). Πολλὰ ἀπὸ τὰ φυτὰ χρησιμοποιοῦνται ὡς σύμβολα ἐρωτικῶν λογοτεχνικῶν ἠρωϊδῶν, ὅπως γιὰ παράδειγμα γιὰ τὴν ἀγαπημένη τοῦ Διγενῆ, *Ἀνάστα ῥόδον πάντερπνον, μεμυρισμένον μῆλον*⁷ ἢ γιὰ τὴν Χρυσάντζα, τὴν ἀγαπημένη τοῦ Βελθάνδρου, *τὸ σῶμα σου τὸ εὐγενικὸν ἴσον βεργὶν τὸ ποῖκε, / κυπαρισσοβεργόλυγον ἐδημιούργησέν το*⁸.

5. E. LEUTSCH - F. G. SCHNEIDEWIN, *Paroemiographi graeci*, τ. 2, Göttingen 1851, 491.

6. Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΗΣ, *Μελέται περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Παροιμίαι*, τ. 1, Ἀθήνα 1899, 80, 97, ἀρ. 662 καὶ 1554.

7. Διγενῆς, παραλλαγή Ζ, στ. 1842 (ἐκδ. Ε. TRAPP, *Digenes Akrites. Synoptische Ausgabe der ältesten Versionen* [WBS VIII], Wien 1971, 193).

8. Βελθάνδρος καὶ Χρυσάντζα, στ. 652-653, ἐκδ. Ε. ΚΡΙΑΡΑ, *Βυζαντινὰ ἱπποτικὰ μυθιστορήματα*, Ἀθήνα 1955, 114.

Ἰδιαίτερα δημοφιλῆς πρέπει νὰ ἦταν ἡ εἰκόνα τῆς παραβολῆς τῆς γυναικείας κορμοστασιάς μὲ τὸ κυπαρίσσι. Μία ἀπὸ τὶς γοητευτικότερες περιγραφές συναντᾶμε στὸ ἐπιθαλάμιο ποίημα τοῦ Νικολάου Εἰρηνικοῦ γιὰ τὸν γάμο τοῦ Ἰωάννη Γ' Βατάτζη μὲ τὴν Κωνσταντίνα-Ἄννα, κόρη τοῦ Γερμανοῦ Φρειδερίκου Hohenstaufen (1244):

*Εἷς εὐφυῆ κυπάριττον κίττος συνανατρέχει,
ἢ βασιλὶς κυπάριττος, κίττος ὁ Βασιλεύς μου*⁹ (σ. 119).

Στὴν τρίτη ἐνότητα ἡ συγγραφέας ἀναφέρεται ἐκτενέστατα στὸν τομέα τῆς γεωργίας καὶ τῆς οἰκονομίας, ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν καλλιέργεια τῶν φυτῶν. Ἐπιπλέον ἐπισημαίνει προϊόντα, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐπεξεργασία πολλῶν φυτῶν, ὅπως ὁ οἶνος, ἀπὸ τοὺς καρποὺς τῆς ἀμπέλου, καὶ σημειώνει τὶς ἀντίστοιχες ἐποχὲς τοῦ χρόνου, κατὰ τὶς ὁποῖες πρέπει νὰ γίνεται ἡ περισυλλογὴ καὶ ἡ ἐπεξεργασία τους.

Χαρακτηριστικὰ ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος στὸ ἔργο του *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν*¹⁰ ἀναφέρει γιὰ τὴν περιοχὴ τῆς Μάνης: Ὁ δὲ τόπος ἐν ᾧ κατοικοῦσιν ἔστιν ἄνδρος καὶ ἀπρόσοδος.

Γιὰ τὴν ἀποτύπωση τοῦ κρατικοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὸν φυτολογικὸ κόσμον τὰ ἀρμοδιότερα κείμενα εἶναι τὰ νομοθετικά. Σύμφωνα μὲ τὴν νομοθεσίαν τῶν Ἰσαύρων, ἡ κλοπὴ καρπῶν δένδρων τιμωρεῖται μὲ χειροκοπία καὶ δαρμό. Σημαντικότερο εἶναι τὸ θέσπισμα τοῦ Λέοντος Στ' τοῦ Σοφοῦ, τὸ ὁποῖο στηλιτεύει τὴν ἀγυρτία. Αὐτὸ καταδεικνύει ὅτι μαγικὰ γιαιοσοφία ἦταν σὲ χρῆση γιὰ τὴν προστασία τῶν φυτῶν καὶ τὴν ἀνάπτυξή τους, ὅπως ἀκριβῶς καὶ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους.

Ἰδιαίτερη σημειολογία γιὰ ὀρισμένα φυτὰ, ὅπως τὰ σταφύλια, τὰ σῦκα, τὰ ρῶα, τὸ ἔλαιον, τὰ ροδάκινα καὶ τὰ δαμάσκηνα, ἀνευρίσκεται στὰ ἐκκλησιαστικὰ κείμενα.

Ἰδιαίτερη σημειολογικὴ σημασία γιὰ τὴν ἐκκλησία ἔχουν ὁ σῖτος καὶ ὁ οἶνος, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦνται στὴν Θεία Κοινωνία. Χαρακτηριστικὴ ἡ ρήσις τοῦ Χριστοῦ *Ἐγὼ εἰμὶ ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινὴ καὶ ὁ πατήρ μου ὁ γεωργὸς ἐστι. Πᾶν κλῆμα ἐν ἐμοὶ μὴ φέρον καρπὸν, αἶρει αὐτό, καὶ πᾶν τὸ καρπὸν φέρον,*

9. Ἔκδ. Α. HEISENBERG, *Aus der Geschichte und Literatur der Palaiologenzeit*, München 1920, 100.

10. Ἔκδ. G. MORAVCSIK – R. JENKINS [CFHB 1], Washington 1967, 236.

καθαίρει αὐτὸ ἵνα πλείονα καρπὸν φέροι¹¹. Ἄμπελος θεωρεῖται ἀπὸ τὸν Θεόδωρο Πρόδρομο ἢ ἴδια ἢ αὐτοκρατορία καὶ τὸ ἀνθρώπινο δυναμικὸ της.

Ἐντονο ἐνδιαφέρον στὰ Ὀνειροκριτικὰ κείμενα παρουσιάζει καὶ ἡ ἐλιά. Ἡ οἰκονομικὴ ἐκτίμηση τῆς ἐλαίας ὡστόσο σχολιάζεται ἰδιαίτερα σὲ ὀδηγίες γιὰ τὴν καλλιέργειά της στὸ κεφάλαιο τῶν *Γεωπονικῶν* «Περὶ φυτείας καὶ ἐπιμελείας ἐλαιῶν καὶ ὅτι μέγιστον ἐστὶ ἀγαθὸν ἢ περὶ ταύτης σπουδῆ». Στὰ Ὀνειροκριτικὰ ὑπάρχουν εἴκοσι πέντε ἀναφορὲς στὴν ἐλιά, ποὺ ἀφοροῦν τὸ δένδρο, τὰ φύλλα, τὸν καρπὸ καὶ τὸ ἔλαιον (σ. 127).

Στὴν τέταρτη ἐνότητα ἡ συγγραφέας ἀναφέρεται στὴν *Εἰδικὴ Κοινωνικὴ Ἀντίληψη* γιὰ τὰ φυτά. Τὸ δρεπάνι, ἡ ξυλεία, τὸ θέρος, τὰ σιτηρά, τὸ πιπέρι προσλαμβάνουν ἰδιαίτερη σημειολογικὴ σημασία στὰ Ὀνειροκριτικά. Ὡς πρὸς τὴν χρῆση τῶν φυτῶν στὴν διατροφή τῆς ἀγροτικῆς κοινωνίας τοῦ Βυζαντίου ἡ συγγραφέας παραπέμπει στὰ πεζὰ καὶ τὰ ἔμμετρα διατροφικὰ ἐγχειρίδια, τὰ ὁποῖα καταγράφονται καθ' ὅλη τὴν βυζαντινὴ περίοδο, μὲ ἀφετηρία τὸν διατροφικὸ κανόνα τοῦ Ἀετίου Ἀμιδηνοῦ (5ος αἰ.).

Ἐνα ἄλλο στοιχεῖο στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται ἡ συγγραφέας εἶναι ἡ αἴγλη ποὺ ἀσκοῦσαν τὰ φυτὰ στὴν βυζαντινὴ κοινωνία καὶ ἰδιαίτερα στὶς ἐορταστικὲς ἐκδηλώσεις, ὅπως οἱ αὐτοκρατορικὲς τελετές, οἱ γάμοι, οἱ διάφορες μορφὲς τέχνης (ὑφάσματα, ἀντικείμενα, ἐκκλησιαστικὸς διάκοσμος, ψηφιδωτά). Στὴν ὑποενότητα μὲ τίτλο *Λεκτικὰ* ἀναφέρεται σὲ ὀρισμένες ἀναφορὲς τῶν Ὀνειροκριτικῶν κειμένων, μόλις 7 στὶς 152, οἱ ὁποῖες δὲν ὑπάρχουν στὸ ξενόγλωσσο ἀρχικὰ Ὀνειροκριτικὸ τοῦ Ἀχμέτ, ὅπου ὑπάρχει λεκτικὸς συνειρμὸς συνειδητὸς ἢ ὄχι. Τὸ πιὸ χαρακτηριστικὸ παράδειγμα εἶναι ἡ σύνδεση τῶν σύκων μὲ τὴν συκοφαντία, ποὺ παραδίδεται στὸν Μανουὴλ Β΄ Παλαιολόγο: τὰ *σῦκα* δηλοῦσιν *συκοφαντίας καὶ κατηγορίας καὶ λόγους αἰσχυνοῦς, οὐκ ἀληθεῖς, ἀλλὰ ψευδεῖς*¹² (σ. 153). Στὴν ὑποενότητα, τὴν ὁποία ἡ συγγραφέας ἀφιερώνει στὸ *Χρῶμα* τῶν φυτῶν καὶ τὸν ρόλο του στὰ Ὀνειροκριτικά, σημειώνει ὅτι τὰ σχετικὰ κείμενα δίδουν ἰδιαίτερη σημασία στὸ κίτρινο, τὸ ὁποῖο εἶναι δυσοῖωνο, τὸ κόκκινο, τὸ ὁποῖο εἶναι ἀντίθετα εὐοῖωνο, ὅπως καὶ στὶς εἰδικὲς ἐκτιμήσεις τοῦ μαύρου καὶ τοῦ λευκοῦ. Στὴν πέμπτη ὑποενότητα ἡ συγγραφέας ἀναφέρεται σὲ δύο περιπτώσεις, *Τὸ μῆλο καὶ Τὸν κῆπο*, τὰ ὁποῖα δηλώνουν σημειολογικὲς ἀντιλήψεις, οἱ ὁποῖες φαίνονται καθαρὰ στὴν περιγραφὴ τοῦ κήπου τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων στὴν Κωνσταντινούπολη τοῦ

11. Ἰω. 15.1.

12. A. DELATTE, *Anecdota Atheniensia et alia*, τ.1, Liège 1927, 515.

Νικολάου Μεσαρίτη (12ος αἰ.) καὶ στὸ ποίημα τοῦ Γεωργίου Χοῦμνου Ἡ Κοσμογέννησις (15ος αἰ.).

Ἐξαιρετικὴ εἶναι ἡ περιγραφή τοῦ κήπου, ποὺ παραδίδεται στὸ ἀκριτικὸ ἔπος *Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτης*, ὁ ὁποῖος ἐπέλεξε τὸν κάμπο κοντὰ στὸν Εὐφράτη ποταμό. Ἐπίσης πολὺ ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ περιγραφή τοῦ κήπου τῆς Σωφροσύνης, κεντρικῆς ἡρωίδας στὸ διδακτικὸ ποίημα τοῦ Θεοδώρου Μελιτηνιώτη (14ος αἰ.). Ἐπίσης βέβαια δὲν μποροῦμε νὰ μὴν ἀναφερθοῦμε σὲ προγενέστερα ποιήματα τοῦ Θεοδώρου Προδροῦμου (12ος αἰ.), τὰ ὁποῖα ἐνδεχομένως ἀπετέλεσαν ἔμπνευση καὶ πηγὴ τοῦ Μελιτηνιώτη. Πρόκειται γιὰ ἔμμετρη σύνθεση, ἀφιερωμένη στὸν γάμο τοῦ κυροῦ Ἀλεξίου¹³, ἐγγονοῦ τοῦ Ἀλεξίου Α΄ Κομνηνοῦ ἀπὸ τὴν κόρη του Μαρία, στὴν ὁποία διακρίνεται σαφέστατα ἡ σημειολογικὴ ἀντίληψη γιὰ τὰ φυτὰ, τὸ καθένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα συμβολίζει τὴν ἀρετὴ τῆς νύμφης. Κάθε προσὸν τῶν νεονύμφων σωματικὸ ἢ πνευματικὸ, συνδέεται μὲ τὰ φυτὰ ἐνὸς κήπου πλούσιου σὲ φυτικὰ εἶδη. Παραθέτουμε ἐνδεικτικὰ κάποιους στίχους ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο ποίημα τοῦ Θεόδωρου Προδροῦμου:

*Τίς εἶδε κῆπον ἀρετῶν; ἐλθέτω νῦν, ιδέτω
βλεψάτω μὲν κυπάριτον ὄδε τὴν ἡλικίαν,
ἐφ' οὗ νῦν προπομπεύομεν περιφανοῦς νυμφίου,
κιττοῦ κορύμβους εὐπρεπεῖς τοὺς εὐπρεπεῖς βοστρύχους,
τὴν τύχην κέδρον ὑψηλὴν ὑπὲρ Λιβάνου κέδρον,
τὸ γένος ἄλλην ἄμπελον πολύβοτρον ὠραίαν,
τὸν τρόπον ῥόδον εὖσομον ὑπὲρ λειμῶνος ῥόδον,
τὸ ταπεινόν, τὸ γαληνὸν ὑπὲρ τὰ μύρτα μύρτον,
τὸ μέτριον καὶ προσηγνὲς ὑπὲρ τὰ κρίνα κρίνον,
τὰς τοῦ προσώπου χάριτας ὑπὲρ τὰς ὑακίνθους,
τὰς μούσας τὰς ἐν λέξεσιν ὑπὲρ λωτὸν καὶ μέλι,
τῆς δὲ παστάδος τὰ σεμνὰ καὶ τῆς νυμφαγωγίας
ὡς περὶ πλάτανον κισσοῦς καὶ περὶ δάφνην κλῆμα [...]*¹⁴.

Ἡ συγγραφέας ἀκολούθως ἀναφέρεται στὸ κείμενο ποὺ φέρει τὸν τίτλο: *Ἡ βίβλος αὕτη τέρψιν παραδείσου τῷ φιλομαθεῖ ψυχικοῦ παρεισάγει καὶ εἰς*

13. Κ. ΒΑΡΖΟΣ, *Ἡ γενεαλογία τῶν Κομνηνῶν*, τ. Α΄, Θεσσαλονίκη 1984, 331-334, ἀρ. 69.

14. W. HÖRANDNER, *Theodoros Prodromos Historische Gedichte* [WBS XI], Wien 1974, 401, ἀρ. XLIII.

τὰς νοήσεις κατὰ νοῦν παρεισφέρει¹⁵. Στὰ σημειολογικὰ στοιχεῖα τοῦ ποιήματος δίδονται 11 ζεύγη φυτῶν – ἀρετῶν ὡς ἑξῆς:

Κιτρίον / Λεμονιά – Ἀφθονία
 Κρίνον – Ἀκτημοσύνη
 Συκῆ – Πραότης
 Ἄμπελος – Πνευματικὴ εὐφροσύνη
 Ροὰ / Ροδιά – Ἀνδρεία
 Περσία / Ροδακινιά – Μετριοτής
 Φοίνιξ – Δικαιοσύνη
 Στύραξ / Στυράκι ἢ Στουράκι – Εὐχὴ
 Ἑλαία – Ἐλεημοσύνη
 Σμίλαξ / Σμίλακας «Ἀγρόμπελη» – Γνώσις
 Βάτος – Ὑπακοή.

Ἀκολούθως στὸ κεφάλαιο IV, Ἡ Ἀποτύπωση τῆς Σημειολογίας τῶν φυτῶν στὸν Βυζαντινὸ Δημόσιο καὶ Ἰδιωτικὸ Βίο ἡ συγγραφέας παραθέτει δύο σπάνιες περιπτώσεις, ὡς εἶδη λόγου, ἓναν βαθμιδωτὸ γρίφο καὶ ἓνα ἀριθμητικὸ αἶνιγμα, ἀντιπροσωπευτικὰ τῆς σημειολογίας τῶν φυτῶν στὸ Βυζάντιο:

1. Ζώοις μὲν εἰς σκέπην τὸ πρῶτον εὐρέθην,
 ἔπειτα καὶ ἀνθρώποις κατεσκευάσθην.
 Εἰ βούλει κλῆσιν μαθεῖν τὴν ἐμὴν, ξένε,
 τρισύλλαβος πεντάγραμμος ὑπάρχει
 οὐδετέρου κατὰ γραμματιστὰς γένους.
 Ἀριθμὸς τῶν εἰρημένων μου γραμμάτων
 ἑπταπλασιασμὸς μὲν τῶν τριάκοντα,
 πενταπλασιασμὸς δ' αὖ τῶν πέντε πέλει.
 Ἄν μὲ στερήσης τοῦ πρώτου τῶν γραμμάτων,
 ἄκρα γῆς γίνομαι τῆς Πελοποννήσου.
 Ἄλλὰ καὶ δεύτερον ζημιώσας γράμμα,

15. M. H. THOMSON, *Le jardin symbolique*, / ἔκδοση καὶ γαλλικὴ μετάφραση, Paris 1960. Ἐπίσης μὲ προσθήκες καὶ ἀγγλικὴ μετάφραση *The symbolic Garden: Reflections Drawn from a Garden of Virtues: A XIIth Century Greek Manuscript*, North York Ont. 1989. Τὸ κείμενο χρονολογεῖται ἀπὸ τὴν συγγραφέα στὸν 11ο αἰ., ἐνῶ ὁ H. HUNGER, *Die Hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, τ. 2, München 1978, 276 καὶ σημ. 27, τὸ χρονολογεῖ στὸν 14ο αἰώνα.

*ἑαρινὸν τῶν εὐόσμων λέγεις ἄνθος.
Καὶ εἰς τὸ τρίτον τοῦτ' αὐτὸ δράσας, ξένε,
ὁ βούλει τῶν ὄντων παντὶ κόσμῳ νόει*¹⁶ (σ. 175-176).

Ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει ἡ συγγραφέας, στὸ ἀριθμητικὸ αἰνίγμα τὸ παιγνίδι γίνεται μὲ ἀριθμούς, ποὺ στὸ Βυζάντιο γράφονταν μὲ γράμματα τῆς ἀλφαβήτου, ὅπως καὶ στὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα. Στὸ αἰνίγμα ποὺ παρατίθεται, ἀναζητεῖται ἡ λέξις ἄρτος μὲ δεδομένο ὅτι τὰ γράμματά της, ἂν διαβαστοῦν ὡς ἀριθμοί, ἀντιστοιχοῦν στὸν ἀριθμὸ 671 (300+300+30+30+10+1):

2. *ἄπνους μὲν εἶμι, τοὺς βροτοὺς δὲ ῥωννύω
τὴν κλησιν ἔσχον εὐάριθμον πάννυ
ἀσπάζομαι γὰρ τὸ τριακῶς δις μόνον
δις τριάκοντα καὶ μίαν πρὸς τοῖς δέκα*¹⁷ (σ. 175-176).

Ἐπονται ἐνδεικτικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ παροιμίες ποὺ ἀκολουθοῦν τὰ συνήθη πρότυπα, ὅπως αὐτὸ γιὰ τὴν ἐλιά:

*Μήτηρ καὶ θυγάτηρ τὴν αὐτὴν κλησιν ἔσχον
ἐῶσι τὴν μητέρα καὶ ἀμέλγουσι τὴν θυγατέρα*¹⁸ (σ. 175).

Στὸν παραλληλισμὸ τῶν «φυτολογικῶν» μὲ τὰ ἀνθρώπινα γνωρίσματα, ἡ συγγραφέας κατανέμει, μὲ βάση τὸ σημαντικότερο Ὀνειροκριτικὸ τοῦ Ἀχιμέτ, ὅπως καὶ τοῦ προδρομοῦ του Ἀρτεμιδώρου, τὰ κύρια δέντρα ποὺ παρουσιάζονται σὲ ρητὰ γιὰ ἄνδρες ἢ γυναῖκες:

ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ
Ἡ Καρύα	Ἡ Κυπάρισσος
Ἡ Ροιὰ	Ἡ Ἄμπελος
Ἡ Ἐλαία	Ἡ Μηλέα
Ἡ Βάμβαξ	Ὁ Φοῖνιξ
Τὸ Κίτρον	
Τὸ Ἄπιον	

16. Γιὰ τὶς παραπομπές βλ. I. VASSIS, *Initia Carminum Byzantinorum* [Supplementa Byzantina 8], Berlin - New York 2005, 288.

17. Γιὰ τὶς παραπομπές: I. VASSIS, *Initia*, 68.

18. Αἰνίγμα ποὺ ἀποδίδεται εἴτε στὸν Βασίλειο Μεγαλομήτη, εἴτε στὸν Εὐστάθιο Μακρριμβολίτη, βλ. Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΗΣ, *Βυζαντινὸν Βίος καὶ Πολιτισμός*, τ. Α/2, Ἀθήνα 1948, 84 καὶ σημ. 2.

Τὸ τελευταῖο μέρος τοῦ βιβλίου τῆς κ. Βαρθάρας Κουταβά-Δεληβοριά περιλαμβάνει ἕναν πολὺ ἀξιόλογο κατάλογο 269 εἰκόνων, τὶς ὁποῖες διακρίνει, ἀναλόγως μὲ τὰ κεφάλαια ποὺ ἀντιστοιχοῦν στὶς θεματικὲς ἐνότητες τοῦ πρώτου μέρους, ὡς ἑξῆς:

1. Ὀνειρομαντεία καὶ Βυζάντιο
2. Βοτανολογικὴ ὀπτική
3. Γενικὴ ἀντίληψη τοῦ φυσικοῦ κόσμου
4. Τοπία χειρογράφων
5. Γενικὴ ἀντίληψη τοῦ φυσικοῦ κόσμου στὸ Βυζάντιο
6. Διακοσμητικὲς ἀποδόσεις φυτικῶν στοιχείων στὴν βυζαντινὴ μικρο-τεχνία, σὲ ὑφάσματα, σὲ χειρόγραφα, σὲ κεραμικὰ καὶ χάλκινα ἀντικείμενα
7. Ἀντίληψη «εἰδικῶν» χαρακτηριστικῶν καὶ καλλιέργεια.

Οἱ εἰκόνες κατανέμονται στὴ συνέχεια κατὰ εἶδη φυτῶν, σύμβολα μὲ ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὴν βυζαντινὴ κοινωνία, ὅπως ἡ ἄμπελος, ἡ ἐλιά, τὰ σιτηρὰ, ἡ ἄκανθα, ὁ κισσὸς καὶ τὰ καρδιόσχημα φύλλα, ἡ κυπάρισσος, τὸ μῆλο, τὰ ρόδα, τὰ στέφανα, ἡ δάφνη καὶ ὁ φοῖνικας. Ἐπιπλέον παρατίθενται εἰκόνες μὲ φυτὰ, τὰ ὁποῖα ἔχουν θρησκευτικὴ συμβολικὴ σημασία, ὅπως γιὰ παράδειγμα, μὲ ἀγίους, καθὼς καὶ ἐνδεικτικὲς ἀγιογραφίες μὲ φυτὰ (καιομένη βάτος, φυλλοφόροι σταυροί).

Ἐπίσης παρατίθενται εἰκόνες μὲ ἀναπαραστάσεις ἐπαγγελματιῶν, οἱ ὁποῖοι ἀσχολοῦνται μὲ φυτὰ, κήπων καὶ ἀγρῶν καὶ τέλος ἐπίτιτρα ἀποκλειστικὰ μὲ φυτικὸ διάκοσμο.

Ἀκολουθεῖ περιήληψη στὴν ἀγγλικὴ καὶ πλουσιότατη βιβλιογραφία 18 σελίδων.

Στὸ ὄγδοο μέρος τῆς μελέτης ὑπάρχει εὔρετήριο πινάκων καὶ στὸ ἕνατο μέρος, μὲ τὸ ὁποῖο κλείνει τὸ βιβλίο, ὑπάρχει *Πίνακας Ὀνομάτων καὶ Πραγμάτων*.

Εἶναι φανερὸ ὅτι πρόκειται γιὰ ἕνα ἔργο μὲ μεγάλη ἐπιστημονικὴ σημασία, βάσει τοῦ ὁποῖου ὁ ἀναγνώστης ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ ἐμβαθύνει σὲ ὅλο τὸν κόσμο τῶν φυτῶν στὸ Βυζάντιο, τὴν φύση τους, τοὺς συμβολισμοὺς καὶ τὶς σχετικὲς ἀντιλήψεις τῶν Βυζαντινῶν.

ΜΑΡΙΑ ΧΡΟΝΗ-ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ
Ἀθήνα